

ГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ «ВОРОГА» В МЕДИЧНІЙ ПЕРІОДИЦІ УСРР 1920-Х РОКІВ У КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ «РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ»

Ірина Адамська

*The Graphic Image of the 'Enemy' in Medical Periodicals of the Ukrainian SSR in the 1920s:
Shaping the Identity of the 'Soviet Person'*

Iryna Adamska

This article aims to analyse the processes of social categorisation and the dissemination of stereotypes, focusing on the construction of the 'enemy' image and its key components as promoted by the Soviet authorities in Ukraine through graphic illustrations in medical popular science periodicals during the second half of the 1920s.

Methods. The article is based on an analysis of visual and textual materials from the popular medical journal “Shliakh do zdorovia” (“The Path to Health”), published in the Ukrainian SSR since 1925. The research employs approaches from social identity theory and stereotype theory, as well as semantic analysis of both texts and images.

Results. The Soviet regime pursued a policy of constructing antagonistic social groups and defining them in ways that allowed the population to identify them quickly. Through graphic illustrations published in newspapers and journals, the Bolsheviks created and disseminated negative portrayals of specific social groups. Medical periodicals had their own distinctive features: the image of the 'enemy' was shaped within the context of addressing public health issues. As part of broad campaigns against tuberculosis, alcoholism, and religion, the Bolsheviks portrayed the bourgeoisie, merchants, landowners, clergy, and officers of the Tsarist army in an unfavourable light. These groups were accused of having played an 'anti-people' role in the past, were blamed for current social problems, and their actions were contrasted with the alleged improvements brought about under Soviet rule. Other groups deemed 'undesirable' by the regime – such as folk healers, private physicians, and entrepreneurs more broadly – were also subject to criticism. Furthermore, in the latter half of the 1920s, the regime continued to circulate traditional 'enemy' images from the revolutionary period, including those of the Makhnovists and White Guards.

Conclusions. The Soviet system of propaganda and agitation relied on a variety of methods for disseminating information, including specialized periodicals such as medical journals. Graphic imagery played a key role in embedding desired messages in the public consciousness. In the 1920s, the Bolsheviks developed a complex image of the 'enemy', encompassing various population groups united by shared characteristics – such as affiliation with the 'former ruling classes', a lack of subordination to the new regime, or opposition to the Bolsheviks during the revolutionary period. This constructed antagonism toward internal 'enemies' played a crucial role in shaping the mentality and identity of Soviet Ukrainian society, particularly among workers and peasants, who were intended to form the social base of the Bolshevik state.

Keywords: journal graphics, Ukraine in 1920s, social identity, image of enemy, social stereotypes, propaganda, medicine, health care system, Soviet authority.

На початку 1920-х років значна частина українських земель опинилася під контролем більшовиків. Розбудова радянської держави включала в себе трансформацію всіх сфер життя суспільства – від політики та економіки, до культури і науки. А головне, радянська влада ставила перед собою завдання не просто сформувати новий державний устрій, але й змінити структуру суспільства та свідомість населення. Створення «нової людини» – дисциплінованого, сповненого більшовицькими ідеями або принаймні лояльного до їх ідеології громадянина було одним з ключових завдань побудови соціалістичного суспільства. Цей проект передбачав не лише зміну соціальної ролі індивіда, а й формування його нової ідентичності. Важливою складовою даного процесу стало створення чітко маркованих образів «свого» і «чужого», «героя» і «ворога», зокрема через медіа та візуальну культуру. Аналіз образу «ворога» та процесів його творення й поширення є важливим для розуміння механізмів формування соціальної ідентичності радянської людини.

Теорія соціальної ідентичності була розроблена Генрі Теджфелем ще у 1960 - 1970-х роках та удосконалена ним і низкою інших дослідників в подальшому, зокрема його учнем Джоном Тернером, а також Міхаелем Гогсом, Домініком Абрамсом, Мерілінн Брюер та іншими. Головною тезою теорії є те, що в процесі соціального пізнання відбувається ідентифікація особи та усвідомлення приналежності до тієї чи іншої групи. Даний процес починається з соціальної категоризації – тобто усвідомлення існування різних груп у суспільстві, потім відбувається соціальна ідентифікація, коли особа порівнює групи та відносить себе до однієї з них, та в кінці формується соціальна ідентичність, коли особа починає ототожнювати себе із групою. При цьому соціальна категоризація тісно пов'язана зі стереотипами та упередженнями, існування яких провокує поділ суспільства на групи, а в подальшому – конфлікти та групову дискримінацію. Джон Тернер розвинув у своїх працях аспект теорії про позитивну соціальну ідентичність, яка базується на конкуренції між групами за все, що може посилити їх позитивне самовизначення. Позитивна самооцінка визначалась авторами теорії як фундаментальна людська мотивація (Turner 1975; Hogg & Abrams 1990). А тому пошук позитивної соціальної ідентичності провокує міжгрупові конфлікти, а в деяких випадках призводить до появи колективного нарцисизму. В той же час автори теорії не відкидали різні соціальні, економічні, політичні, культурні, історичні процеси як причину дискримінаційної міжгрупової поведінки. Але вони додавали до переліченого соціально-психологічні основи конфліктів, які в деяких випадках могли набувати досить незалежної ролі та навіть ставати причиною конкуренції, упереджень та дискримінації (Tajfel 1970; Tajfel, Flament et al. 1971; Tajfel 1974; Tajfel & Turner 2004). В подальшому Мерілінн Брюер додала до теорії «модель оптимальної відмінності, в якій соціальна ідентичність розглядається як примирення протилежних потреб в асиміляції та диференціації від інших» (Brewer 1991). Теорія соціальної ідентичності лягла в основу низки подальших досліджень, зокрема присвячених вивченню поведінкового компоненту соціальної ідентичності та прогнозуванню соціальної поведінки (Кухарук 2021). При цьому в соціальній ідентичності, яка виникає у групах, дослідники бачать не тільки причини конфліктів – війн, протестів, зіткнень з правоохоронними органами тощо, але й можливості для вирішення проблем та зменшення напруженості у міжгрупових відносинах (Gaffney, Hogg & Abrams 2024).

Підхід до аналізу соціальних відносин, що базується на теорії соціальної ідентичності (social identity approach), може бути використаний в історичному контексті, зокрема під час дослідження формування більшовиками нових суспільних відносин та нової «радянської» людини у 1920-х роках в Україні. Поєднання з теорією стереотипів Уолтара Ліппмана (Lippman 1949), який стверджував, що стереотипи є важливим інструментом у формуванні та функціонуванні масової свідомості, а також із семантичним підходом до аналізу зображень, зокрема іконологією Ервіна Панофського (Panofsky 1939), дасть можливість проаналізувати в цій статті процеси категоризації суспільства та розповсюдження стереотипів, зокрема

формування образу «ворога» та основних його складових, що здійснювалося радянською владою в Україні за допомогою графічних зображень, які публікувалися у медичній науково-популярній періодиці в другій половині 1920-х років.

Соціальна категоризація в той час відбувалась значною мірою під впливом дій влади. Більшовики цілеспрямовано протиставляли різні категорії населення одна одній, окреслювали головні риси різних соціальних груп та намагались формувати вигідне їм ставлення однієї групи до іншої. Добре відгукуючись про одні категорії населення та постійно критикуючи інші, влада намагалась впливати на людську мотивацію – позитивну самооцінку. Тож позитивна соціальна ідентичність мала формуватися не тільки за рахунок конкуренції між групами, а й шляхом ідентифікації себе із схвально описуваної владою групою населення. Для пришвидшення процесів більшовики чітко визначили основні соціальні групи, окреслили їх головні риси та почали розповсюджувати у доступній формі інформацію про них. Таким чином формувалися стереотипи та упередження в суспільстві.

Більшовики визначали соціальну групу «героїв», представників якої ставили у приклад, їх мали наслідувати. Відповідно задля отримання позитивної самоідентифікації необхідно було стати частиною цієї групи або принаймні намагатися наблизитися до неї. Одночасно створювали й іншу групу – «ворогів», яку оцінювали та описували гостро негативно. Її також чітко змальовували, щоб пересічна, навіть малоосвічена, людина могла легко ідентифікувати представників цієї групи та сформувати відповідне ставлення до них, протиставити себе.

Чітке окреслення груп та опис їх представників більшовики робили ще з 1918 р. з використанням, між іншим, різних засобів мистецтва – скульптури, мозаїки, графіки тощо. З 1919 р. до них додався кінематограф, який з кожним роком набував все більшої популярності та активно використовувався в пропаганді та агітації (Миславський 2018). Форми розповсюдження інформації про групи також були різними. Важливим засобом впливу на пролетаріат, ще з другої половини XIX ст., марксисты визначали плакат (Маркс & Енгельс 1957). Але не менш ефективною більшовики вважали пресу, на сторінках якої розміщували графічні образи кожної з антагоністських груп – як «героїв», так і «ворогів».

Більшовицька влада, одночасно з категоризацією суспільства країни, на сторінках газет і журналів показувала привабливість створюваної комуністами держави, її переваги як в порівнянні з іншими країнами, так і з попередніми часами. Позитивна ідентифікація мала виникати від усвідомлення своєї приналежності до радянської держави. Одним з напрямків цієї політики була демонстрація переваг впровадженої новою владою загальнодоступної системи охорони здоров'я. Задля популяризації своїх дій у цій сфері, більшовики у 1925 році почали видавати в УСРР науково-популярний журнал «Шлях до здоров'я». І навіть на сторінках такого спеціалізованого видання, окрім демонстрації ефективного вирішення нагальних суспільних проблем, формувалися образи «героїв» та «ворогів», «своїх» та «чужих», здійснювалося порівняння та протиставлення різних груп.

Головними групами «ворогів», які з'являлися на сторінках видання у 1920-х роках, стали представники «панівних класів» часів існування Російської імперії, непідконтрольні радянському режиму особи, противники більшовиків з часів захоплення влади. На шпальтах журналу для їх позначення використовували терміни «піп», «буржуй», «поміщик», «купець», «приватник», «непман», «куркуль», «знахар», «генерал», «білогвардієць», «денікінець», «махновець», які ставали штампами ідеологічної пропаганди. Необхідно відзначити, що графічні образи «ворогів» у більшості випадків супроводжувалися критичними або саркастичними текстами, що підсилювало вплив на читача як візуальної, так і текстової складової матеріалів. Образи «ворогів» у медичному журналі набули своєї специфіки – їх протиставлення з робітниками, селянами та червоноармійцями здійснювали, в першу чергу, на основі існуючих медико-санітарних проблем.

Так, у контексті боротьби з туберкульозом (Адамська 2021), більшовики звинувачували всі колишні «панівні класи» у байдужості до проблеми розповсюдження хвороби серед бідних верств населення. Спроби подолати цю хворобу в часи до встановлення радянської влади намагалися нівелювати або навіть висміювати. При цьому автори фейлетонів та статей пояснювали, що серед заможних верст населення дана хвороба ширилася значно менше, зокрема через добре харчування та належні побутові умови, які вони мали за рахунок експлуатації робітників та селян. Яскравим прикладом такого підходу до характеристики «ворогів» є сатиричний вірш «Туберкульозу війна», опублікований у 1926 р.:

*«...Поміщик, піп з купчиной жерли,
Не знаючи турбот та справ...
А пролетарій? – він худав...
Якщо вже бідним помагали,
Нехай простить мене Аллах,
То тільки, тільки ... на словах!
Тузи по Ніццах роз'їжджали,
Жирів поміщик, генерал,
А люд робочий... вимирав...
...
Царя скидали не дарма
У дні великі Жовтня:
Подумав про шипшину я,
І знову пригадав царя,
Всі «філантропські» ті замашки
Та хитромудрий «день ромашки»,
Той день, що користі давав
Як сліз би від кота зібрав...
Студенти. Пані. Важний тон...
А буржуа? – Як би не так, –
Із посмішкою на п'ятах,
Кидав не гроші, а ... «пардон!»
Всі крокодиличі їх слёзи
Пускали лиш пилку в очі»¹ (Быланин 1926).*

Усі твори подібного типу в журналі ілюстрували карикатурами. А тому образ «ворога» з'являвся на сторінках не тільки словесно, але й візуально. Публікуючи вище згаданий вірш, двічі на одній сторінці розмістили карикатуру «буржуа» – товстого, добре одягненого чоловіка. На першому зображенні він сидить за вкритим скатертиною столом та їсть ножом і виделкою птицю. На другому малюнку – чоловік подібний до першого статуєю і також добре одягнений, із тростинкою в руках відмовляється надати допомогу худорлявій жінці з квіткою в руках та молодому чоловікові, які збирають кошти в межах

Іл. 1. БЕША. Ілюстрація до віршу Я. Біланіна
«Туберкульозу війна».
Путь к здоровью, 1926, 5(8), 25.

¹ Переклад з рос. І. Адамської.

благодійної акції «дня ромашки» (див. іл. 1). Іконографічний тип «буржуа» мав свої витoki ще у графіці епохи Великої французької революції, де подібним чином зображували «капіталіста» (Hobsbawm 1978). Характерними рисами даного образу є циліндр, краватка-метелик, ланцюжок на поясі. Всі вони присутні на згаданих зображеннях у журналі. Але відсутній типовий для інших зображень елемент – мішок з грошима, що швидше за все спрямовано на акцентуацію соціального статусу особи, а не тільки на підкреслення майнового положення. Близьким до образу «буржуа» були типові зображення поміщика, хоча з елементами деяких сільських рис – темнішої сорочки чи картуза замість циліндра. Така подібність також підкреслювала їх соціальну близькість, не дивлячись на різницю в отриманні доходів. У той же час, ця схожість представників буржуазії та поміщиків мала на меті не тільки продемонструвати їх приналежність до однієї соціальної групи – «експлуататорів», але також зближувати робітників і селян – як представників протилежної соціальної групи – «експлуатованих».

Три інші персонажі, які розмістили на тій же сторінці – це портрети «купця», «попа» та «генерала». Зображення «купця» ідентичне з образами «куркуля», який з'являється в інших графічних джерелах 1920-х років, зокрема на радянських плакатах (Дени 1922). Типовими елементами для нього були сорочка в горошок, чорний картуз та жилет. Образи «попа» та «генерала» – ще більш впізнавані. Перший традиційно мав головну ознаку православної віри – хрест, вдягнений – у чорну рясу. Характерною його рисою також була борода. Другий зображувався у кашкеті, на грудях часто мав відзнаки за заслуги, носив вуса. Якщо ж постать відтворювали у повний зріст – то у білогвардійській військовій формі. У згаданому випадку це були портрети, тому художник обмежився окремими характерними рисами даних постатей – кашкетом і комірцем сорочки в горошок у «купця», хрестом і бородою в «попа» та кашкетом, відзнакою і вусами в «генерала». Ці соціальні групи також представляли як ворожі робітникам і селянам. У медичному контексті вони, подібно до поміщиків та буржуазії, описувалися як заможні, і через це менш вразливі, на відміну від пролетарів, до соціальних хвороб, таких як туберкульоз, а також як байдужі до вирішення проблеми поширення хвороби.

Образи ці мають ще один підтекст – це зображення «колишніх людей» та «колишніх проблем». Більшовики використовували для зображення «ворогів» іконографічні традиції, що існували ще з дореволюційних часів. Більшість «ворогів» – це різні «колишні», а тому і усталене, відоме ще з імперських часів зображення цих «колишніх» сприймалося як натуральне явище. Опис в тексті того, що колись було, також візуально мало нагадувати про минулі часи.

На противагу переліченим образам «ворогів», формували образ «героя» – робітника, який бореться з туберкульозом та перемагає його. Звичайно, що радянська система охорони здоров'я не пододала у 1920-х роках розповсюдження туберкульозу в реальності (Ефимов 1926; Трахтман 1927; Епштейн 1939), проте вона демонструвала свої старання – створення спеціалізованих санаторіїв для робітників і селян, дитячих таборів для профілактики та лікування хвороби, проведення «туберкульозних триденників» тощо. Зображення робітника-борця з туберкульозом, в цьому випадку, символізувало комуністичну партію, а якщо дивитися ширше – ту суспільну групу трудящих, з якою мала почати асоціювати себе більшість населення – робітники та селяни. Більшовики планували сформувати у всіх приналежних до групи осіб спільну ментальність та однакове світосприйняття, нав'язуване комуністичною владою, в результаті чого мала з'явитися нова «радянська» людина.

Перелічених негативних персонажів згадували на сторінках медичних журналів не тільки при висвітленні боротьби з розповсюдженням туберкульозу, але й в контексті інших соціальних та медичних проблем. Одним із найобговорюваніших у той час питань був алкоголізм, з яким радянська влада намагалась боротися різними засобами, зокрема і з

використанням медичної періодики. Явище зловживання алкоголем теж мало давнє коріння, а тому зараховувалося до «колишніх проблем», з відповідним звинуваченням царської влади, буржуазії та церкви в його розповсюдженні. Відповідно до образу «буржуа» та «попів» додавалися нові негативні риси. При цьому буржуазія згадувалася відносно рідко. Вказувалося на традиції багатих застіль та проведення вільного часу з алкоголем, що презентувалося як характерне дозвілля «ворожого класу». Такого роду святкування порівнювали графічно, наприклад, із весіллям селян. Так, у 1928 р. на одній з ілюстрацій до тексту про вплив алкоголю на нервову систему вгорі сторінки розмістили зображення бенкетного столу, вкритого білою скатертиною, сервірованого квітами та свічками, різними стравами. За ним сиділи представники «панівних класів», вдягнені у вечірні сукні та фраки, а навколо стояла прислуга. Внизу сторінки в подібній стилістиці, такого ж розміру помістили зображення весільного столу в сільській хаті, за яким зібралися гості. Центральна постать малюнку – чоловік, який стоїть та наливає алкоголь у чарку. Позаду нього – покуття, що додає символізму та нагадує про вплив церкви на ширення вживання спиртних напоїв. Коментар до малюнків акцентував увагу на негативних наслідках подібного типу заходів: «Обстановка різна, а результат один... Одні роблять це в сліпуче освітлених залах, серед пахощів квітів та аромату вишуканих страв, інші – в обстановці тісної селянської хати. І те, і інше однаково призводить до розумової відсталості, виродження, тяжким хворобам» (Губер-Гриц 1928). Паралельно, в цьому та інших випадках, детально описувалася негативна дія алкоголю на здоров'я дорослих та дітей. Передбачалося, що таке поєднання відштовхуватиме робітників та селян не тільки від алкоголю, але й від буржуазії.

Яскраво демонструє такий підхід ілюстрація «Один з найбільш небезпечних союзів пролетаріату з буржуазією», який розмістили поряд зі статтею про горілку та потомство (Белорусский 1926). На малюнку зліва зображено чоловіка та жінку, вдягнених у вечірні наряди, які сидять у кріслах за столом в ресторані та п'ють шампанське. З правого боку – двоє чоловіків, що сидять за пустим столом на табуретках. Позаду них – самогонний апарат. У центрі зображення власне проілюстровано «небажаний союз» – «буржуа» у фракі з бокалом шампанського тримає за руку робітника, який п'є з горла пляшки горілку. Результативність таких дій була досить сумнівною, адже традиція святкових застіль викликала скоріше позитивні емоції. Тому радянська влада, проводячи антиалкогольну кампанію, значно більше увагу приділяла іншим «ворогам», зокрема церкві та її діячам. І це розглядали як один з елементів широкою антирелігійною кампанії (Бабенко 2010).

Зазвичай публікації антицерковної спрямованості з'являлися напередодні та під час великих релігійних свят. Так, в одному з весняних номерів 1926 р., у великодні дні, вийшла стаття «Алкоголь і релігія», в якій чітко описано зв'язок пияцтва з колишнім ладом, а також визначено роль церкви у його збереженні та поширенні (Игнатюк 1926). Центральною ж темою статті було «питання про зв'язок релігії з горілкою», що демонстрували на прикладі повсякденного життя селян, в першу чергу, та робітників. У цьому контексті знову прописувався негативний образ «попа»: «Поп з молитвами та горілкою нерозлучно супроводжує людину з моменту її появи на світ і до самої смерті. Народження, хрещення, весілля, всяка сумна подія, всяка радість ... – у кожному випадку йдуть до церкви або кличуть попа, а потім відбувається п'янка. І чим більше у цих випадках випивається горілки, тим яскравіше вважається виражена радість чи горе, з приводу котрого разом і моляться і п'ють» (Игнатюк 1926). Така практика тісно поєднувалася з минулим «ворожим» трудящим господарчим та політичним ладом, який не передбачав інших можливостей відпочинку чи розваги. Більше того, підкреслювалося, що саме «підневільне життя» викликало потребу в різних релігійних переживаннях та стану сп'яніння. Для опису навіть почали використовувати схожу термінологію – релігійний та алкогольний дурман. Тож категорія «попів» тісно

Іл. 2. Ілюстрація до статті Д. Ігнатюк
«Алкоголь і релігія».
Путь к здоровью, 1926, 4(7), 17-18.

ув'язувалася з поміщиками та буржуазією, з одного боку, та алкоголем, з іншого, що мало формувати до них негативне ставлення населення.

Ілюстрації до тексту, в цьому випадку, тісно пов'язані з його змістом. Центральне місце, поряд з назвою статті, виділене для «попа» з притаманними даному образу елементами – підризником, поруччям, фелоном з хрестами, митрою. У руках він тримав потир, з якого причащав чоловіка. При цьому людина, яка приймала причастя, виглядала ідентично до зображуваних у журналі алкоголіків (див. іл. 2). Поряд

розміщено традиційні для великодняго столу страви – паску з написом ХВ, яйця та запечену свинину. Доповнювалося це двома великими пляшками горілки, які домінували на зображенні. В підсумку, викорінення пияцтва ототожнювали з боротьбою із релігією та з «попами».

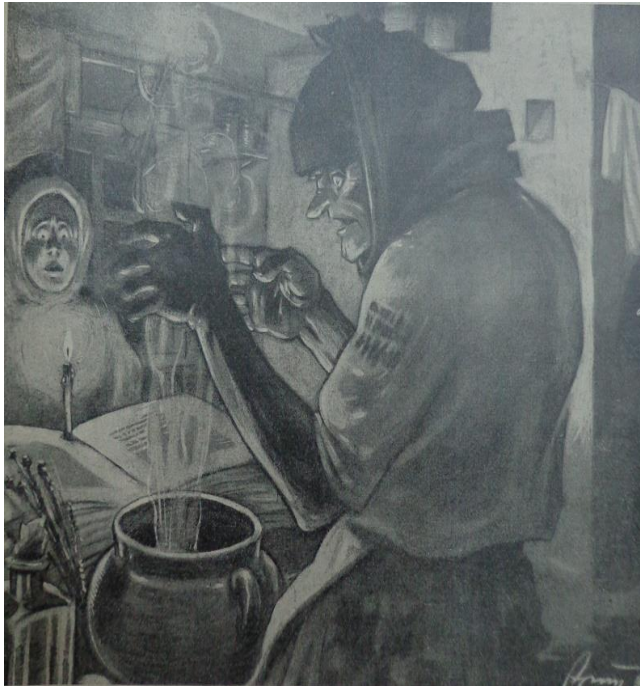
Про негативний вплив церкви на населення говорили не тільки в межах боротьби з алкоголізмом. Регулярно підкреслювалась шкода, яку спричиняє релігія здоров'ю в цілому. В основному писали про фізичне здоров'я людини (Габинов 1926), але згадувалось також і психічне (Катков 1930). У текстах говорили про різні релігії, зокрема, окрім християнства, про іслам та юдаїзм, про деякі секти, як хлисти чи скопці. Проте ілюстрації на релігійні теми переважно були пов'язані із православною церквою, яка була найбільш поширеною на території радянської України. Малюнки демонстрували практики, завдяки яким розповсюджувалися інфекційні захворювання, які сприяли появі інших хвороб або які були «проявами психозів». До них зараховували цілування ікони чи хреста, прощання з покійником, хрещення в холодній воді, помазання, причастя, христосування з поцілунками тощо. І зрозуміло, що в більшості випадків на зображеннях з'являлась постать «попа».

Автори на сторінках журналу постійно повторювали тезу, що «піп наживається на темряві та невігластві» населення, що священнослужителі зробили з віри людей собі «прибуткову професію». І одночасно надавали характеристику всім, хто ще ходив до церкви та притримувався обрядовості. В цьому контексті згадували «куркуля» і «непмана», які ніби живуть минулим та «чіпляються за мертвий обряд»; «інтелігента» описували як особливо сильно вразливого до впливу релігії, що мало бути ознакою його слабкості; селян, робітників та чиновників, які все ще ходили до церкви, характеризували як відсталіх. Графічним уособленням неосвіченості стало зображення «богомольної старої» в чорному одязі та зі свічкою в руках на фоні церкви (Белорусский 1928). Такі описи різних соціальних груп мали впливати на суспільну свідомість та формувати бажання в трудящих з одного боку віддалитися від тих, хто намагався повернутися до «колишніх» практик, а з іншого – поліпшити характеристику своєї групи, перестати бути «темним», «невігласом», «дурним», «відсталим» тощо.

Враховуючи специфіку журналу, священнослужителів регулярно звинувачували у наданні некваліфікованої медичної допомоги, підкреслювали негативні наслідки такої діяльності, аж до смертельних випадків. У цьому їх прирівнювали до знахарів, ще однієї соціальної групи, представників якої класифікували як «ворогів» радянської медицини та населення. Так, зображення священника ілюструвало одну зі статей про сільських знахарів (Кураков 1926). В іншій, де розповідалось про «колишню» медичну допомогу в сільській місцевості, зазначалось, що священники, замість потрібного лікування, могли надавати

селянам трави та слабкі ліки, за що навіть отримували фінансування від земства (Марзеев 1927). Поряд з цим подавали негативну інформацію про знахарів, баб-повитух чи костоправів.

Знахарів називали шарлатанами, які тільки заробляють на неосвіченості населення. Їм згадували практики царських часів, зазначали неможливість або небажання влаштуватися на звичайну роботу при «новому ладі». Це була ще одна категорія «колишніх», з якими радянська влада вела боротьбу, адже знахарі не вписувалися в систему охорони здоров'я, яка створювалася, та ніяк не контролювалися владою. Намагаючись протидіяти їх діяльності, радянська влада направляла в сільську місцевість медиків з просвітницькими лекціями, організовувала виставки, регулярно публікувала наукові та художні матеріали в періодиці,

Іл. 3. Арндт В. «Знахарка», малюнок для титульної сторінки журналу. Путь к здоровью, 1926, 11, 1.

що пояснювали яку шкоду здоров'ю та загрозу життю несе непрофесійна медична допомога. На початку 1928 р. більшовики, втілюючи гасла «культурної революції», активізували боротьбу зі знахарством, на рівні із боротьбою з санітарною неграмотністю, пияцтвом чи хуліганством (От редакции 1928).

Графічно знахарів та знахарок зображували як чаклунів та відьом, підкреслювали неосвіченість чи бажання заробити, намагаючись викликати в населення страх і недовіру до них. Так, художник В. Арндт створив ілюстрацію для титульної сторінки журналу 1926 р. (Арндт 1926а), на якій зображена стара жінка, що стоїть над чаном, з якого піднімається пара, і проголошує заклинання. Поряд з нею лежить зілля, стоїть пляшка якоїсь рідини. Навпроти старої сидить молода жінка з переляканим обличчям та широко розкритими очима. Перед нею лежить розгорнута книга і горить свічка. Весь образ знахарки та обстановки навколо неї є типовим уявленням про відьму (див. іл. 3). Так само як і зображення знахарки з ілюстрацій до однієї зі статей цього ж номеру журналу, де з'являються такі риси як довгі кістляві руки та відсутність більшості зубів (Цуккер 1926). Той же художник сформував і образ знахаря як чаклуна. На зображенні – чоловік із темним розпатланим волоссям, який посеред ночі проводив «обряд зцілення» над немовлям, поливаючи його водою та говорячи заклинання. Позаду чоловіка, на фоні темної хати, стояла перелякана та стурбована мати дитини (Арндт 1926б). Подібного типу зображення з'являлися і

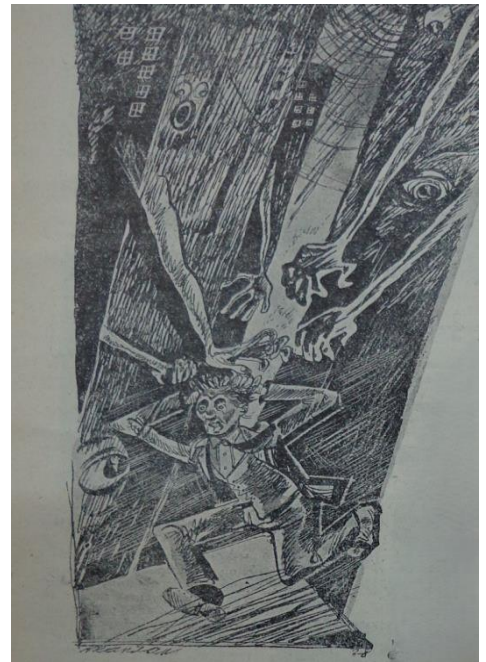
Іл. 4. Фіногенов А. «Знахарка», малюнок. Путь к здоровью, 1928, 7-8, 9.

пізніше. На ілюстраціях до оповідання «Знахарка», опублікованого в 1929 р. (Френкель 1929), стара була суха та горбата, боса, у туго зав'язаній хустці, чим також нагадувала стереотипний образ відьми.

Натомість художник А. Фіногенов на малюнку «Знахарка» (див. іл. 4) зобразив дородну, добре вдягнену та взуту в чоботи стару, яка зіллям кропила хворе теля, а поряд стояли дві селянки, які переживали за худобу (Финогенов 1928). В цьому випадку автор скоріше намагався підкреслити скільки вони заробляють на горі довірливого населення. Художник Б. Фрідкін на ілюстрації до оповідання про сільського знахаря змалював його як босого, вдягненого в одну сорочку діда, що стоїть над чаном і радить своєму пацієнту (Кибицкий 1928). Вигляд старця був не страшний, а скоріше малоосвічений, навіть наївний. В обох випадках присутня релігійна символіка – у знахарки в руках пляшечка із зіллям, на якій зображено хрест, у знахаря – хрест висів на грудях. Створюваний більшовиками візуальний образ знахаря мав переконати населення в тому, що ця категорія відноситься до «ворогів».

У журналі робили порівняння знахарства із практиками «капіталістичного світу», що від авторів статей отримали назву «освічене знахарство». Описувалися приклади продажу чудодійних засобів, які допомагають від усіх хвороб. Автори зазначали, що їм організовували рекламну кампанію не гіршу, ніж під час президентських виборів в Америці – приваблювали промовами, яскравими книгами та проспектами, рекламою в газетах (Маркович 1926). Іноді навіть організовували спеціальні шоу-програми (Мюр 1929). Ілюстраціями до цих текстів були зображення із досягненнями західної цивілізації – хмарочосами Нью-Йорку, автомобілями, які заповнюють всі вулиці, двоповерховими автобусами. На фоні цих досягнень зображували як осіб, що обманювали населення, так і натовп чи окремих осіб, що під впливом реклами купували недієві засоби. Населення західних країн відносили до категорії «дурнів» (див. іл. 5), яких необхідно захистити, за рахунок чого у мешканців радянської України мало формуватися бажання покладатися на державу та її органи охорони здоров'я в справі лікування, щоб не бути обдуреними пройдисвітами. Паралельно мала формуватися недовіра до місцевих приватних підприємців та їх реклами. Подаючи приклади американських чи західноєвропейських «фабрикантів», які рекламують різні ліки, що насправді не лікують, в журналі робили протиставлення між західними країнами та радянською Україною, де населення не обдурюють рекламою з метою наживи, а притягають до відповідальності за «спекуляцію на народному здоров'ї» (Родных 1928). Така позиція відповідала загальній соціально-економічній політиці держави, особливо у другій половині 1920-х років.

Проти приватних підприємців організовували пропагандистські кампанії різного роду. На сторінках журналу їх звинувачували перш за все в антисанітарії. Яскравим прикладом такої кампанії з медичним ухилом є стаття 1927 р. «Якщо придивитися...» (Фавр 1927), розміщена поряд з інформацією про отруєння м'ясом і рибою. В самій статті наголошували на позитивах кооперації в порівнянні з «приватниками», зокрема в питанні дотримання санітарії. Акцент робили на більших можливостях та бажанні кооперативів обладнати належні умови транспортування, зберігання та продажу товарів. На ілюстраціях до тексту зображено з двох сторін прилавок «бакалійного

Іл. 5. Каплан Л. Ілюстрація до статті І. Родних «На захист дурнів». Путь к здоровью, 1928, 8-9, 18-19.

магазину купця Товстобрюхова». Вже по назві в читача журналу мали сформуватися негативні асоціації з такими постатями та їх діяльністю. А зображення ще додавали аргументів для негативної характеристики – вид з передньої сторони представляє собою наповнену різноманітною продукцією лавку, в той час як позаду прилавку – бруд, розкиданий верхній одяг та взуття.

При цьому кооперативи теж не мали однозначно позитивної характеристики. Радянська влада намагалась встановити контроль над ними, а тому демонструвала деякі недоліки функціонування, щоб мати додаткові аргументи для державного регулювання їх діяльності. Так, у вигляді опублікованого листа-скарги з місць продемонстровано недотримання продавцем санітарних норм в кооперативному магазині молочної продукції (Не мешало бы ... 1926). На ілюстрації продавець зображений у вигляді свині з вагами на прилавку дерев'яної будки із написом «Масло, молоко».

До категорії приватних підприємців відносили й «вільнопрактикуючих» лікарів. Вони концентрувалися у великих містах та в більшості були спеціалістами своєї справи. Деякі продовжували розпочату ще в дорадянські часи практику. Вони були представниками «колишнього ладу», та ще й інтелігенцією, яку також протиставляли пролетаріату, хоч і не так сильно, як, наприклад, поміщиків чи буржуазію. Не дивлячись на це, їх діяльність дозволялась, хоч і була небажаною, адже в 1920-х роках радянська влада відчувала сильну нестачу професійних медичних кадрів. Досвідчених медиків намагались залучити до створення державної системи охорони здоров'я. Але враховуючи погану оплату та умови праці в радянській медичній сфері, багато спеціалістів створювали альтернативну практику – платно приймали пацієнтів у себе вдома чи у спеціально відкритих кабінетах, виїжджали на виклики до хворих за додаткову оплату. Проте такого роду діяльність лікарів характеризували негативно – висміювали їх меркантильність, дорікали небажанням будувати новий лад та турбуватися однаково про хворих з усіх верств населення. На ілюстрації до однієї з гуморесок, присвяченій різним поглядам на майбутнє радянської медицини, приватний лікар карикатурно зображений у пенсне, краватці та з цигаркою в роті, з замріяно прищуреними очима, з хитрим виразом обличчя, яке відображало його бажання до наживи (Быланін 1928). Населення заохочували оминати таких спеціалістів та користуватися послугами державних медичних закладів. Приватних лікарів зображували як «ворогів» і, таким чином, відокремлювали від медичних працівників державних установ, які працювали на благо радянської держави та пролетарів, та протиставляли їх групі робітників

Іл. 6. Арндт В. Ілюстрація до оповідання «У славі роки громадянської війни»,
Путь к здоровью, 1928, 7, 24.

Іл. 7. Ілюстрація до оповідання А. Ноневич
«При білих».
Путь к здоровью, 1928, 12, 29.

та селян.

Іншою категорією «ворогів» були противники більшовиків з революційних часів. Про них згадували навіть у другій половині 1920-х років. Білогвардійців чи монархістів більшовики завжди позиціонували як ворогів усіх трудящих. Медичний контекст лише додавав аргументів для населення. З одного боку на сторінках журналу показували жорстокість денікінців, які вбивали поранених на лікарняних ліжках, змушували віддавати запаси харчів своїм воїнам, забирали майно, знущались над селянами, доводячи до каліцтва або смерті, чому не могли зарадити навіть лікарі (Ноневич 1928). З іншого – демонстрували благородність командира загону червоноармійців, який «визнавав право хворого на лікарську допомогу і обов'язок лікаря допомагати хворому» (Р-ч 1928) навіть у випадку, коли перед цим за дисциплінарне порушення дав наказ розстріляти військового. Але був ще третій контекст – героїзм та відданість своїй справі медичних працівників, які захищали хворих та майно лікарні. Адже одним із важливих завдань радянської влади в сфері охорони здоров'я було формування позитивного образу лікаря та збільшення довіри до нього в населення. Соціальна група «лікарів» мала стати друзями робітників та селян. Так, одна з ілюстрацій демонструвала козака, що перебував на службі в Денікіна, в традиційній військовій формі – в штанах із лампасами, заправленими в чоботи, у сорочці, підперезаній поясом, та кашкеті. Він закинув шашку щоб вбити червоноармійця, який лежав на лікарняному ліжку. На перепоні цьому стала медична сестра, яка схопила козака за руку та кричала, щоб той зупинився (див. іл. 6). Іншим прикладом є зображення білогвардійського офіцера (див. іл. 7), який зібрав весь медичний персонал лікарні та, погрожуючи револьвером, вимагав видати червоноармійців та виконувати його розпорядження щодо забезпечення загону (Ноневич 1928). В тексті оповідання описано як медики змогли обійти накази та врятувати життя і майно.

З представниками інших партій, течій чи рухів було складніше, адже частина з них також виступала на захист робітників і селян, або навіть воювала на одній стороні з більшовиками. Проте більшовики після захоплення влади знайшли спосіб як сформувати

Іл. 8. Ілюстрація до оповідання В. Терлецького «Сільське»
Путь к здоровью, 1926, 6(9), 14-15.

навколо них образ «ворога» – акцентували увагу на грабіжницьких діях у революційні часи. В ситуації недостатньо розвиненої мережі медичних закладів, особливо у сільській місцевості та провінційних містах, їх розташування у непристосованих або напівзруйнованих приміщеннях, неналежного кількісного і якісного забезпечення медикаментами та обладнанням, нестачі лікарів та середнього медичного персоналу (Терлецький 1926) – населення могло відчувати невдоволення соціальною політикою більшовиків. А тому, формуючи образ «грабіжників» зі своїх навіть колишніх противників радянська влада вирішувала одночасно дві проблеми – убезпечувала себе, перенаправляючи негативні емоції на іншу групу, та формувала з противників образ «ворога». Розуміючи неможливість приховування жахливого стану медичної галузі у сільській місцевості, радянська влада про це писала, намагаючись прямо чи опосередковано пояснити таку ситуацію, зокрема «молодістю» радянської держави та нестачею коштів на все. Одне з оповідань, присвячене сільській медицині та її проблемам, було проілюстроване абсолютно не пов'язаним із текстом малюнком, але який добре демонструє спроби перекладання відповідальності за стан галузі на інших – зображенням групи з п'яти озброєних чоловіків, що грабують лікарню та погрожують лікарю (див. іл. 8).

Чоловіки на малюнку мали різнотипний одяг – пальто чи шинелі без розпізнавальних військових означень, матроську форму, на голові – шапки, картузи та кашкети. Озброєні вони були рушницями, револьверами, шаблями та батою. Зображення жодного з чоловіків не має рис, типових саме для постаті Нестора Махна, але особа в центрі вдягнена у характерну білу вовняну шапку. Підпис до ілюстрації додатково пояснює сцену для уникнення будь яких непорозумінь в тлумаченні змісту: «Випадок з життя дільничної лікарні. Махновці увірвалися до лікарні та з вимогою спирту вчинили погром. Лікар відстоював майно лікарні (розказано дільничним лікарем)» (Терлецький 1926). Тож, звинувачення противників навіть у другій половині 1920-х років продовжували використовуватися більшовиками для пояснення існуючих проблем.

Таким чином, в системі агітації та пропаганди радянської влади всі перелічені категорії разом складали сукупний образ внутрішнього «ворога» пролетарів, відстоювання чийх прав декларували більшовики. Складовими створюваного ними образу «ворога» були різні групи населення, але їх об'єднували такі риси як приналежність до «колишніх панівних станів», непідконтрольність новій владі та суперництво з більшовиками в революційні часи. Радянська влада сприяла формуванню антагоністичний соціальних груп та чітко їх окреслювала для швидкої ідентифікації населенням. Задля створення негативної характеристики більшовики використовували різні засоби, в тому числі й графіку, яку розміщували на сторінках газет і журналів. Завдяки ілюстративному матеріалу ідеї, які влада намагалась поширювати серед населення, сприймалися краще та швидше. Медична періодика мала свої особливості – створення образу «ворога» здійснювалось в контексті вирішення медико-санітарних проблем. Загальнодержавні кампанії, розгорнуті більшовиками, такі як боротьба з туберкульозом, антиалкогольна чи антирелігійна, передбачали, між іншим, пошук винних за існуючі соціальні негаразди та перекладання на них відповідальності за невдачі, а тому формувати образ «ворога» в такому контексті було найбільш природньо для влади. Більшовики негативно характеризували в межах цих кампаній буржуазію, купців, поміщиків, священнослужителів, офіцерів царської армії, підкреслюючи їх колишню позицію в суспільстві та протиставляючи сучасному стану речей в радянській державі. Проте влада цим не обмежувалась. Інші «незручні» для більшовиків категорії населення – знахарі та приватні лікарі, як і підприємці в цілому – також отримували негативні характеристики. Так само не переставали в другій половині 1920-х років закріплювати традиційний вже на той час образ «ворога» за противниками ще з революційних часів, зокрема за махновцями та білогвардійцями. На основі протиставлення

з переліченими категоріями формувалася ментальність та ідентичність населення радянської України, у першу чергу робітників і селян, які мали становити соціальну базу більшовицької влади.

Список джерел та літератури

- АДАМСЬКА, І., 2021, Візуальні матеріали журналу «Шлях до здоров'я» як інструмент антитуберкульозної кампанії в УСРР (1920-ті роки): просвіта і пропаганда, *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*, 2(12), 95-111. DOI: <https://doi.org/10.17721/2519-4801.2021.2.05>
- АРНДТ, В., 1926a, Знахарка, рисунок, *Путь к здоровью*, 11, 1.
- АРНДТ, В., 1926b, Знахарь, рисунок, *Путь к здоровью*, 11, 19.
- БАБЕНКО, Л. Л., 2010, Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи, *Філософські обрії*, 24, 222-235. Available from: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000471990> [Accessed: 30th March 2025].
- БЕЛОРУССКИЙ, Я., 1926, Водка и потомство, *Путь к здоровью*, 2(5), 12-13.
- БЕЛОРУССКИЙ, Я., 1928, Время пасхальное, *Путь к здоровью*, 4, 2.
- БЫЛАНИН, Я., 1926, Туберкулезу война, *Путь к здоровью*, 5(8), 25.
- БЫЛАНИН, Я., 1928, Четыре точки зрения (Советская медицина через сто лет), *Путь к здоровью*, 12, 33.
- ГАБИНОВ, Л., 1926, Религия и здоровье, *Путь к здоровью*, 4(7), 18-19.
- ГУБЕР-ГРИЦ, Д. С., 1928, Алкоголь и нервная система, *Путь к здоровью*, 7-8, 30-32.
- ДЕНИ, В., 1922, Хлебный паук. Кулак-мирод, плакат. University of Southern California Digital Library, Pentecostal and Charismatic Research Archive, UETS: Posters. DOI: <http://doi.org/10.25549/pcra-c14-16205>
- ЕПШТЕЙН, Д. Я., 1939, Велика соціалістична революція і боротьба з туберкульозом на Україні, *Радянська медицина*, 10-11, 10-11.
- ЕФИМОВ, Д.И., 1926, *Туберкулез: его причины, распространение, борьба с ним*. Х.: Научная мысль.
- ИГНАТЮК, Д., 1926, Алкоголь и религия, *Путь к здоровью*, 4(7), 17-18.
- КАТКОВ, К., 1930, Релігійні психози, *Шлях до здоров'я*, 23-24, 10-11.
- КИБИЦКИЙ, В., 1928, Нервинный способ, *Путь к здоровью*, 8-9, 33-34.
- КОВАЛЕВСЬКИЙ, 1930, Релігія і здоров'я трудящих, *Шлях до здоров'я*, 23-24, 4-5, 20.
- КУРАКОВ, В., 1926, Знахарь на селе, *Путь к здоровью*, 1(4), 28.
- КУХАРУК, О. Ю., 2021, Теорія соціальної ідентичності та прогнозування соціальної поведінки: Основні підходи, *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51), 16-23.
- МАРЗЕЕВ, А., 1927, Как лечили крестьян раньше и как лечат сейчас, *Путь к здоровью*, 10, 10-11.
- МАРКОВИЧ, С., 1926, Просвещенное знахарство, *Путь к здоровью*, 11, 15.
- МАРКС, К. & ЭНГЕЛЬС, Ф., 1957, *Сочинения*. Изд. 2-е. Т. 6. Москва: Государственное издательство политической литературы.
- МИСЛАВСЬКИЙ, В. Н., 2018, *Історія українського кіно 1896-1930. Факти і документи: монографія*. Т. 1. Харків: Дім Реклами.
- МЮР, Н. І., 1929, Очі Евеліни Фай, *Шлях до здоров'я*, 17, 15-16.
- Не мешало бы побольше чистоты, 1926, *Путь к здоровью*, 1(4), 29.
- НОНЕВИЧ, А., 1928, При белых, *Путь к здоровью*, 12, 29.
- От редакции, 1928, *Путь к здоровью*, 2, 1.
- ПОЛІНСЬКИЙ, Б., 1929, Релігія проти медицини, *Шлях до здоров'я*, 14, 4.
- РОДНЫХ, И., 1928, В защиту дураков, *Путь к здоровью*, 8-9, 18-19.

- Р-Ч, 1928, В славные годы гражданской войны, *Путь к здоровью*, 7, 24.
- ТЕРЛЕЦКИЙ, В., 1926, Сельское, *Путь к здоровью*, 6(9), 14-15.
- ТРАХТМАН, А. Б., 1927, Борьба с туберкулезом до и после революции, *Профилактическая медицина*, 10, 95-102.
- ФАВР, Б., 1927, Если присмотреться, *Путь к здоровью*, 12, 8.
- ФИНОГЕНОВ, А., 1928, Знахарка, рисунок, *Путь к здоровью*, 7-8, 9.
- ФРЕНКЕЛЬ, М., 1929, Знахарка, *Шлях до здоров'я*, 14, 15-16.
- ЦУККЕР, Б., 1926, Из записной книжки врача, *Путь к здоровью*, 11, 16.
- BREWER, M. B., 1991, The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482. DOI: <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- GAFFNEY, A. M., HOGG, M. A. & ABRAMS, D., 2024, Destructive belief systems and violent behavior within and between groups and identities, *Group Processes & Intergroup Relations*, 27(5), 969-975. DOI: <https://doi.org/10.1177/13684302241257199>
- HOBBSAWM, E., 1978, Man and Woman in Socialist Iconography, *History Workshop*, 6, 121-138.
- HOGG, M. A. & ABRAMS, D., 1990, Social Motivation, Self-Esteem and Social Identity. In D. Abrams, M. A. Hogg, eds., *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. London: Harvester Wheatsheaf, 28-47.
- LIPPMANN, W., 1949, *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- PANOFKY, E., 1939, *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Oxford University Press.
- TAJFEL, H. & FLAMENT, C., 1971, Social categorization and intergroup behaviour, *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- TAJFEL, H. & TURNER, J. C., 2004, The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost, J. Sidanius, eds., *Political Psychology: Key Readings*. 1st ed. Psychology Press, 276-293. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203505984>
- TAJFEL, H., 1970, Experiments in intergroup discrimination, *Scientific American*, 223(5), 96-103.
- TAJFEL, H., 1974, Social identity and intergroup behaviour, *Social Science Information*, 13(2), 65-93. DOI: <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- TURNER, J. C., 1975, Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour, *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 34-47. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420050102>

References

- ADAMSKA, I., 2021, Vizualni materialy zhurnalnogo «Shliakh do zdorovia» yak instrument antytuberkuloznoi kampanii v USSR (1920-ti roky): prosvita i propaganda [Visual materials of the journal „Shliakh do zdorovia” („Path to Health”) as a tool of an anti-tuberculosis campaign in the Ukrainian SSR (in the 1920s): Education and propaganda], *Text and image: essential problems in art history*, 2(12), 95-111. DOI: <https://doi.org/10.17721/2519-4801.2021.2.05>
- ARNDT, V., 1926a, Znakhar' [The folk healer], drawing, *Put' k zdorov'yu*, 11, 1.
- ARNDT, V., 1926b, Znakhar' [The folk healer], drawing, *Put' k zdorov'yu*, 11, 19.
- BABENKO, L. L., 2010, Osoblyvosti antyreligioznoi propagandy 1920-kh rokiv ta yii alternatyvy [The Peculiarities of Antireligious Propaganda in the 1920s in Ukraine and its Alternatives], *Philosophical Horizons*, 24, 222-235. Available from: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000471990> [Accessed: 30th March 2025].
- BELORUSSKII, Ia., 1926, Vodka i potomstvo [Vodka and descendants], *Put' k zdorov'yu*, 2(5), 12-13.
- BELORUSSKII, Ia., 1928, Vremia paskhal'noe [Easter time], *Put' k zdorov'yu*, 4, p. 2.
- BYLANIN, Ia., 1926, Tuberkulezu voyna [War on tuberculosis], *Put' k zdorov'yu*, 5(8), 25.

- BYLANIN, Ia., 1928, Chetyre tochki zreniia (Sovetskaia meditsina cherez sto let) [Four perspectives (Soviet medicine in 100 years)], *Put' k zdorov'yu*, 12, 33.
- GABINOV, L., 1926, Religiia i zdorov'e [Religion and health], *Put' k zdorov'yu*, 4(7), 18–19.
- GUBER-GRITS, D. S., 1928, Alkogol' i nervnaia sistema [Alcohol and the nervous system], *Put' k zdorov'yu*, 7–8, 30–32.
- DENI, V., 1922, *Khlebnyi pauk. Kulak-miroed* [Bread spider. The kulak-miroed], poster. University of Southern California Digital Library, Pentecostal and Charismatic Research Archive, UETS: Posters. DOI: <http://doi.org/10.25549/pcra-c14-16205>
- EPSHTEIN, D. Ia., 1939, Velyka sotsialistychna revoliutsiia i borotba z tuberkulozom na Ukraini [The Great Socialist Revolution and the fight against tuberculosis in Ukraine], *Radianska medytsyna*, 10–11, 10–11.
- EFIMOV, D. I., 1926, *Tuberkulez: ego prichyny, rasprostranenie, borba s nim* [Tuberculosis: its causes, spread and treatment]. Kharkov: Nauchnaia mysl'.
- IGNATIUK, D., 1926, Alkogol' i religiia [Alcohol and religion], *Put' k zdorov'yu*, 4(7), 17–18.
- KATKOV, K., 1930, Relihiini psykhozy [Religious psychoses], *Shliakh do zdorovia*, 23–24, 10–11.
- KIBITSKII, V., 1928, Nervinnyi sposob [The nerve method], *Put' k zdorov'yu*, 8–9, 33–34.
- KOVALEVSKIY, 1930, Relihiia i zdorov'ia trudiashchykh [Religion and workers' health], *Shliakh do zdorovia*, 23–24, 4–5, 20.
- KURAKOV, V., 1926, Znakhar' na sele [The village healer], *Put' k zdorov'yu*, 1(4), 28.
- KUKHARUK, O. Yu., 2021, Teoriia sotsialnoi identychnosti ta prohnozuvannia sotsialnoi povedinky: Osnovni pidkhody [Theory of social identity and prediction of social behavior: basic approaches], *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 48(51), 16–23.
- MARZEEV, A., 1927, Kak lechili krest'ian ran'she i kak lechat seichas [How peasants were treated before and how they are treated now], *Put' k zdorov'yu*, 10, 10–11.
- MARKOVICH, S., 1926, Prosveshchennoe znakharstvo [Enlightened healing], *Put' k zdorov'yu*, 11, 15.
- MARX, K. & ENGEL'S, F., 1957, Sochineniia. Izd. 2-e. T. 6 [Collected works. 2nd ed. Vol. 6]. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury.
- MYSLAVSKIY, V. N., 2018, *Istoriia ukrainskoho kino 1896–1930. Fakty i dokumenty: monohrafiia*. Vol. 1 [History of Ukrainian cinema 1896–1930: facts and documents. Vol. 1]. Kharkiv: Dim reklamy.
- MUIR, N. I., 1929, Ochi Eveliny Fai [The eyes of Evelina Fay], *Shliakh do zdorovia*, 17, 15–16.
- Ne meshalo by pobol'she chistoty [Wouldn't Hurt to Have More Cleanliness], 1926, *Put' k zdorov'yu*, 1(4), 29.
- NONEVICH, A., 1928, Pri belykh [With the Whites], *Put' k zdorov'yu*, 12, 29.
- OT REDAKTSII, 1928, [From the editorial], *Put' k zdorov'yu*, 2, 1.
- POLINSKYI, B., 1929, Relihiia proty medytsyny [Religion against medicine], *Shliakh do zdorovia*, 14, 4.
- RODNYKH, I., 1928, V zashchitu durakov [In defence of fools], *Put' k zdorov'yu*, 8–9, 18–19.
- R-CH., 1928, V slavyne gody grazhdanskoi voiny [In the glorious years of the Civil War], *Put' k zdorov'yu*, 7, 24.
- TERLETSKII, V., 1926, Selskoe [The rural], *Put' k zdorov'yu*, 6(9), 14–15.
- TRAKHTMAN, A. B., 1927, Bor'ba s tuberkulezom do i posle revoliutsii [Fighting tuberculosis before and after the revolution], *Profilakticheskaia meditsina*, 10, 95–102.
- FAVR, B., 1927, Esli prismotret'sia [If you look closer], *Put' k zdorov'yu*, 12, 8.
- FINOGENOV, A., 1928, Znakharka [The folk healer], drawing, *Put' k zdorov'yu*, 7–8, 9.
- FRENKEL, M., 1929, Znakharka [The folk healer], *Shliakh do zdorovia*, 14, 15–16.
- TSUKKER, B., 1926, Iz zapisnoi knizhki vracha [From a doctor's notebook], *Put' k zdorov'yu*, 11, 16.

- BREWER, M. B., 1991, The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482. DOI: <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- GAFFNEY, A. M., HOGG, M. A. & ABRAMS, D., 2024, Destructive belief systems and violent behavior within and between groups and identities, *Group Processes & Intergroup Relations*, 27(5), 969-975. DOI: <https://doi.org/10.1177/13684302241257199>
- HOBBSAWM, E., 1978, Man and Woman in Socialist Iconography, *History Workshop*, 6, 121–138.
- HOGG, M. A. & ABRAMS, D., 1990, Social Motivation, Self-Esteem and Social Identity. In D. Abrams, M. A. Hogg, eds., *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. London: Harvester Wheatsheaf, 28-47.
- LIPPMANN, W., 1949, *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- PANOFKY, E., 1939, *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Oxford University Press.
- TAJFEL, H. & FLAMENT, C., 1971, Social categorization and intergroup behaviour, *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- TAJFEL, H. & TURNER, J. C., 2004, The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost, J. Sidanius, eds., *Political Psychology: Key Readings*. 1st ed. Psychology Press, 276-293. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203505984>
- TAJFEL, H., 1970, Experiments in intergroup discrimination, *Scientific American*, 223(5), 96-103.
- TAJFEL, H., 1974, Social identity and intergroup behaviour, *Social Science Information*, 13(2), 65-93. DOI: <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- TURNER, J. C., 1975, Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour, *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 34-47. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420050102>

Графічний образ «ворога» в медичній періодиці УСРР 1920-х років у контексті формування ідентичності «радянської людини»

Метою статті є аналіз процесу категоризації суспільства та розповсюдження стереотипів, зокрема шляхом формування образу «ворога» та основних його складових, що здійснювалося радянською владою в Україні за допомогою графічних зображень, які публікувалися у медичній науково-популярній періодиці в другій половині 1920-х років.

Методи. Стаття ґрунтується на дослідженні візуального та текстового матеріалу науково-популярного медичного журналу «Шлях до здоров'я», який видавався в Українській СРР починаючи з 1925 р. Основою дослідження є підходи теорії соціальної ідентичності в поєднанні з теорією стереотипів, а також семантичний аналіз текстів та зображень.

Результати. Радянська влада втілювала політику формування антагоністичних соціальних груп та чітко їх окреслювала для швидкої ідентифікації населенням. За допомогою графічних зображень, які розміщували на сторінках газет і журналів, більшовики створювали та поширювали негативні характеристики окремих категорій населення. Медична періодика мала свої особливості – формування образу «ворога» здійснювалось в контексті вирішення медико-санітарних проблем. У межах таких широкомасштабних кампаній як боротьба з туберкульозом, антиалкогольна чи антирелігійна, більшовики негативно характеризували буржуазію, купців, поміщиків, священників, офіцерів царської армії, підкреслюючи їх колишню «антинародну роль» в суспільстві, звинувачуючи в існуючих соціальних негараздах та протиставляючи результати їхньої діяльності сучасному стану речей у радянській державі. Критикували

також інші «незручні» для більшовиків категорії населення – знахарів та приватних лікарів, як і підприємців в цілому. Не припиняли в другій половині 1920-х років поширювати традиційний вже на той час образ «ворога» з революційних часів, зокрема махновців та білогвардійців.

Висновки. Система агітації та пропаганди радянської влади базувалась на різних методах розповсюдження інформації, в тому числі за рахунок спеціалізованої періодики, зокрема медичної. Для створення потрібних образів в суспільній свідомості активно використовували графіку. Більшовики формували у 1920-х роках комплексний образ «ворога». Його складовими були різні групи населення, але їх об'єднували такі риси як приналежність до «колишніх панівних станів», непідконтрольність новій владі та суперництво з більшовиками в революційні часи. На основі протиставлення з внутрішніми «ворогами» формувалася ментальність та ідентичність населення радянської України, в першу чергу робітників і селян, які мали становити соціальну базу більшовицької влади.

Ключові слова: журнальна графіка, Україна в 1920-ті роки, соціальна ідентичність, образ ворога, соціальні стереотипи, пропаганда, медицина, система охорони здоров'я, радянська влада.

Iryna Adamska, PhD in History, Associate Professor, Department of Ukrainian Philosophy and Culture, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Ірина Адамська, кандидат історичних наук, доцент кафедри української філософії та культури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8913-6742>

Received: 18-01-2025

Advance Access Published: April, 2025